TA'LIM SIFATIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR: TALABA MAS'ULIYATI VA TA'LIM TIZIMI MUAMMOLARINING QIYOSIY TAHLILI

Ibragimov G'anijon G'ayratovich
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti,
Innovatsion menejment kafedrasi, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsenti.
ORCID: 0009-00008-7188-2609
g.ibragimov@tsue.uz

Abilhayev Shohimardon Muzaffar o'g'li
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti Menejment fakulteti talabasi
abilkhayevshohimardon@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda oliy ta'lim muassasalarida talabalar tomonidan bilimlarni yetarli darajada o'zlashtirmaslik, darslarga qiziqishning pasayishi va mustaqil ta'limga bo'lgan munosabat bilan bog'liq muammolar tahlil qilinadi. Ushbu holatlarning yuzaga kelishida talabaning shaxsiy mas'uliyati, o'qituvchining pedagogik mahorati va ta'lim tizimining tashkil etilishiga ta'sir etuvchi omillar o'rganiladi. Talabalarning bilim olishga bo'lgan munosabatini faqat ularning intizomi yoki qobiliyati bilan izohlash bir tomonlama yondashuv ekani asoslanadi. Shuningdek, ta'lim jarayonida nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlash, baholash tizimini takomillashtirish hamda talabalar motivatsiyasini oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim sifati, talaba mas'uliyati, ta'lim tizimi, bilim olish motivatsiyasi, mustaqil ta'lim, pedagogik mahorat, amaliy ko'nikmalar.

Bugungi kunda ta'lim sifati har qanday davlatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Oliy ta'lim muassasalarining asosiy vazifasi nafaqat diplomga ega bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash, balki mustaqil fikrlaydigan, muammolarni tahlil qila oladigan va egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llashga qodir kadrlarni shakllantirishdan iborat. Shu sababli talabalarning bilim darajasi va ta'limga bo'lgan munosabatini o'rganish dolzarb masala hisoblanadi. Amaliyotda ayrim talabalar darslarga muntazam qatnashsa-da, o'quv materiallarini chuqur o'zlashtirmaydi. Ba'zilari esa fanlarni mustaqil o'rganish o'rniga, imtihondan o'tish yoki ijobiy baho olishni asosiy maqsad qilib qo'yadi. Natijada olingan bilimlar qisqa muddatda unutilishi, nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo'llashda qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Bunday holatlarni tahlil qilishda, odatda, talabalarning dangasaligi, mas'uliyatsizligi yoki o'qishga qiziqmasligi asosiy sabab sifatida ko'rsatiladi. Biroq masalaga chuqurroq yondashilganda, o'qitish metodlari, o'quv dasturlarining mazmuni, baholash mezonlari va ta'lim muhitining ham muhim o'rin tutishi ko'rinadi. Demak, talabalar bilimining yetarli bo'lmasligi faqat bir tomonning xatosi emas, balki bir nechta omillarning o'zaro ta'siri natijasi bo'lishi mumkin. Ushbu tezisning maqsadi talabalarning bilim olish samaradorligiga ta'sir etuvchi shaxsiy va tizimli omillarni qiyosiy tahlil qilish hamda ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

Ta'lim jarayonining muhim ishtirokchilaridan biri talabaning o'zidir. Oliy ta'limda maktab davriga nisbatan mustaqil o'rganish, vaqtni to'g'ri taqsimlash, qo'shimcha manbalardan foydalanish va o'z

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

bilimini muntazam nazorat qilishga talab ortadi. Shu sababli talabaning shaxsiy mas'uliyati ta'lim natijalarini belgilovchi omillardan biri sanaladi.

Birinchidan, ayrim talabalar o'qishni kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun zarur bilim va ko'nikmalarni egallash vositasi sifatida emas, balki diplom olish jarayoni sifatida qabul qiladi. Bunday yondashuvda fan mazmunini chuqur tushunishdan ko'ra, topshiriqni bajarish yoki imtihondan o'tish ustuvor bo'lib qoladi. Natijada o'rganilgan ma'lumotlarni tahlil qilish va amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalari yetarlicha rivojlanmasligi mumkin.

Ikkinchidan, vaqtni noto'g'ri taqsimlash va mustaqil ta'limga yetarlicha e'tibor bermaslik ham bilim o'zlashtirishga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy tarmoqlar, ko'ngilochar kontent va boshqa chalg'ituvchi omillar talabaning diqqatini bo'lishi mumkin. Biroq bunda texnologiyaning o'zini ayblash to'g'ri emas. Asosiy masala undan qanday foydalanish va o'qish uchun yetarli vaqt ajratish bilan bog'liq.

Uchinchidan, ayrim talabalar o'z oldiga aniq maqsad qo'ymaydi. O'rganilayotgan fan kelajakdagi kasbiga qanday aloqadorligini anglamagan talaba uchun dars mazmuni mavhum va zerikarli tuyulishi mumkin. Aksincha, bilimning amaliy ahamiyatini tushungan talaba mustaqil izlanishga ko'proq moyil bo'lishi ehtimoli yuqori.

Shu bilan birga, barcha talabalarni bir xil baholash mumkin emas. Moliyaviy qiyinchiliklar, o'qish bilan birga ishlash zarurati, oldingi bilimlardagi bo'shliqlar va boshqa shaxsiy sharoitlar ham ta'lim natijalariga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun talabaning mas'uliyatini baholashda uning imkoniyatlari va ta'lim muhitini ham hisobga olish lozim.

Islom Karimovning "Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch" asari [1] da ma'naviyat, bilim va tarbiyaning inson kamolotidagi ahamiyatiga e'tibor qaratiladi. Ushbu qarashlardan kelib chiqib, oliy ta'limda talabaning muvaffaqiyatini faqat o'quv dasturi yoki baholash tizimi bilan izohlash yetarli emasligini ta'kidlash mumkin. Talabaning o'z ustida ishlashi, bilim olishga intilishi va shaxsiy mas'uliyati ham muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, bu intilishlarni qo'llab-quvvatlaydigan samarali ta'lim

muhiti va pedagogik yondashuvlar ham zarur.1

Talabalarning bilim olish darajasini faqat shaxsiy intizom bilan izohlash ta'lim jarayonining boshqa muhim jihatlarini e'tibordan chetda qoldiradi. Talabaning o'qishga qiziqishi ko'p jihatdan darsning qanday tashkil etilishi, o'qituvchining tushuntirish usuli va o'quv materialining amaliy ahamiyatiga ham bog'liq.

Birinchi muhim masala — nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovut. Ayrim fanlarda tushunchalar va ta'riflarni yodlashga ko'p e'tibor berilib, real vaziyatlarni tahlil qilish, amaliy topshiriqlar bajarish va mustaqil xulosa chiqarish imkoniyatlari cheklanishi mumkin. Bunday sharoitda talaba imtihonda to'g'ri javob berishi, lekin o'z bilimini kasbiy faoliyatda qo'llashda qiynalishi ehtimoli mavjud. Ikkinchi masala — baholash tizimining ta'lim maqsadlariga mosligi. Agar talaba faqat yakuniy imtihon natijasi uchun o'qishga odatlansa, bilimni bosqichma-bosqich o'zlashtirishga yetarlicha e'tibor bermasligi mumkin. Shu sababli baholash nafaqat yakuniy natijani aniqlashi, balki talabaning mavzuni tushunishi, mustaqil fikrlashi, xatolarini aniqlashi va rivojlanishini ham ko'rsatishi kerak. Uchinchi masala — o'qitish metodlarining xilma-xilligi. Faqat ma'ruza va tayyor ma'lumotlarni bayon qilish bilan cheklangan darslarda talabalar passiv tinglovchiga aylanib qolishi mumkin. Muammoli savollar, munozaralar, amaliy vaziyatlar, guruhli topshiriqlar va mustaqil tadqiqot elementlari esa talabaning faol ishtirokini rag'batlantiradi.

[1] Islom Karimovning "Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch" asari

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining (OECD) 2025-yilda chop etilgan Unlocking High-Quality Teaching hisobotida[2] samarali ta'limning muhim yo'nalishlari sifatida talabaning fikrlash faoliyatini rag'batlantirish, sifatli fan mazmunini taqdim etish, sinfdagi o'zaro muloqot, ijtimoiy-emotsional qo'llabquvvatlash hamda baholash va fikr-mulohazalardan foydalanish ko'rsatilgan [12]. Hisobot asosan maktab ta'limi va o'qitish amaliyotiga bag'ishlangan bo'lsa-da, undagi pedagogik yondashuvlar oliy ta'limdagi o'qitish jarayonini tahlil qilish uchun ham foydali asos bo'la oladi. Demak, ta'lim tizimining vazifasi talabadan natija talab qilish bilangina cheklanmaydi. U talabaga mazmunli o'rganish, bilimini sinash, xatolarini tuzatish va mustaqil fikrlash imkoniyatini ham yaratishi zarur.

Talabalarning yaxshi o'qimasligi masalasida "kim aybdor?" degan savolga bir tomonlama javob berish ilmiy jihatdan yetarli emas. Chunki ta'lim natijasi talabaning harakati bilan ta'lim jarayonining sifati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik asosida shakllanadi. Agar ta'lim muassasasida sifatli o'quv dasturi, malakali pedagoglar, tushunarli baholash mezonlari va amaliy mashg'ulotlar mavjud bo'lsa-yu, talaba darslarni muntazam qoldirsa, mustaqil topshiriqlarni bajarmasa va o'z bilimini oshirishga intilmasa, bu holatda talabaning shaxsiy mas'uliyati ustuvor ahamiyat kasb

1 Islom Karimovning "Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch" asari 2 (OECD)

2025-yilda chop etilgan Unlocking High-Quality Teaching etadi. Boshqa tomondan, talaba o'qishga harakat qilsa-yu, dars mazmuni yetarli

tushuntirilmasa, baholash mezonlari noaniq bo'lsa yoki nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash imkoniyati cheklansa, muammoning bir qismini ta'lim jarayonining tashkil etilishidan izlash lozim. Bunday vaziyatda faqat talabani ayblash muammoni hal qilmaydi. Ushbu holatlardan kelib chiqib, talabaning mas'uliyati va ta'lim tizimining mas'uliyatini ikki alohida, lekin o'zaro bog'liq yo'nalish sifatida ko'rish mumkin. Talaba bilim olish jarayonida faol ishtirok etishi, tizim esa sifatli ta'lim olish uchun zarur sharoit va samarali metodlarni ta'minlashi kerak. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni [3] ta'lim sohasidagi munosabatlarning huquqiy asoslarini belgilaydi [2]3. Mazkur huquqiy asos doirasida ta'lim sifatini oshirish, ta'lim oluvchilar va ta'lim tashkilotlari faoliyatini takomillashtirish masalalarini o'rganish muhimdir. Shu o'rinda alohida ta'kidlash kerakki, talabaning bahosi uning bilim darajasini baholashdagi muhim ko'rsatkich bo'lsa-da, har doim ham barcha ko'nikmalarni to'liq ifodalamaydi. Shuning uchun ta'lim samaradorligini baholashda nazariy bilim bilan bir qatorda, amaliy topshiriqlarni bajarish, muammolarni hal qilish va mustaqil fikrlash qobiliyatini ham hisobga olish lozim. Talabalarning bilim olish samaradorligini oshirish uchun bir vaqtning o'zida talaba, o'qituvchi va ta'lim muassasasi darajasida choralar ko'rish zarur. Birinchidan, talabalarda shaxsiy mas'uliyat va mustaqil ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirish lozim. Buning uchun o'quv rejasini mustaqil tuzish, vaqtni boshqarish, ishonchli manbalar bilan ishlash va o'zlashtirilgan bilimlarni muntazam takrorlash odatlarini shakllantirish muhim. Ikkinchidan, ta'lim mazmunini amaliyot bilan bog'lash kerak. Kasbiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar, loyihalar, amaliy mashg'ulotlar, korxonalar bilan hamkorlik va real muammolarni tahlil qilish talabalarga o'rganilayotgan fanlarning ahamiyatini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Uchinchidan, baholash tizimini takomillashtirish zarur. Faqat yakuniy imtihon natijasiga tayanish o'rniga, semestr davomida bajarilgan topshiriqlar, amaliy ko'nikmalar, mustaqil izlanish va fikrlash qobiliyatini ham baholash maqsadga muvofiq. Talaba bahosining sababini tushunishi va o'z xatolarini tuzatish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. To'rtinchidan, o'qituvchilarning pedagogik

[2] (OECD) 2025-yilda chop etilgan Unlocking High-Quality Teaching hisobotida

[3] O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

mahoratini doimiy rivojlantirishga e'tibor qaratish lozim. Interaktiv metodlardan foydalanish, talabalarning savollariga e'tibor berish, mavzuni hayotiy misollar bilan tushuntirish va individual farqlarni hisobga olish ta'lim samaradorligini oshirishi mumkin. Beshinchidan, ta'lim muassasalarida muntazam tahlil va qayta aloqa mexanizmlarini joriy etish kerak. Talabalarning fanlarni o'zlashtirish holati, amaliyot natijalari va darslar haqidagi fikrlarini o'rganish mavjud muammolarni aniqlashga yordam beradi. Bunda qarorlar faqat umumiy taassurotlarga emas, balki kuzatuvlar,

3 O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun so'rovnomalar va o'quv natijalari kabi dalillarga tayanishi lozim. Oltinchidan,

talabalarning o'qishga qiziqishini oshirish uchun ularning kelajakdagi kasbiy maqsadlarini ta'lim jarayoni bilan bog'lash muhim. Mutaxassislar bilan uchrashuvlar, kasbiy loyihalar, amaliyot dasturlari va muvaffaqiyatli bitiruvchilar tajribasi talabalarda o'qishning real ahamiyati haqida tasavvur shakllantirishi mumkin.

Xulosa

Olib borilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, talabalarning bilimlarni yetarli darajada o'zlashtirmasligi murakkab va ko'p omilli muammodir. Uni faqat talabaning dangasaligi yoki mas'uliyatsizligi bilan izohlash ham, barcha kamchiliklarni ta'lim tizimiga yuklash ham to'g'ri emas. Talabaning shaxsiy intilishi, o'z vaqtini boshqarishi va mustaqil o'rganishga munosabati muhim bo'lganidek, o'qitish metodlari, baholash mezonlari, amaliy mashg'ulotlar va ta'lim muhitining sifati ham katta ahamiyatga ega. Muammoning yechimi mas'uliyatni bir-biriga yuklashda emas, balki har bir ishtirokchining vazifasini aniq belgilashda namoyon bo'ladi. Talaba bilim olish jarayonining faol ishtirokchisi bo'lishi, o'qituvchi samarali pedagogik usullardan foydalanishi, ta'lim muassasasi esa sifatli o'qish uchun zarur sharoit yaratishi kerak. Shu asosda ta'lim sifatini oshirishning eng maqbul yo'li talaba mas'uliyati va tizimli takomillashtirishni birgalikda rivojlantirishdan iborat, degan xulosaga kelish mumkin. Haqiqiy ta'lim natijasi talabaning faqat imtihondan o'tishi yoki diplom olishi bilan emas, balki egallagan bilimlarini tushunishi, mustaqil fikrlashi va kelajakdagi kasbiy faoliyatida qo'llay olishi bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son
2. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun
3. (OECD) 2025-yilda chop etilgan Unlocking High-Quality Teaching
4. Islom Karimovning "Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch" asari

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.